

СРБИЈА И ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У ЕВРОПИ 1914. ГОДИНЕ

Уредници:
Миломир Стенић
Љубодраг П. Ристић

СРБИЈА И ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У ЕВРОПИ 1914. ГОДИНЕ

Уредници:
Миломир СТЕПИЋ
Љубодраг П. РИСТИЋ

Лајковац – Београд
2015.

Зборник са научног скупа

СРБИЈА И ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У ЕВРОПИ
1914. ГОДИНЕ

Издавачи

Градска библиотека, Лајковац
Институт за политичке студије, Београд

За издаваче

Снежана Бугарчић
Др Живојин Ђурић

Уредници

Др Миломир Степић
Др Љубодраг П. Ристић

Рецензенти

Др Момчило Суботић
Др Милош Ковић

Штампа

Евелоге д.о.о.

Тираж

300

САДРЖАЈ

Предговор	7
-----------------	---

I СРБИЈА, ВЕЛИКЕ СИЛЕ И НЕМИНОВНОСТ РАТА

Љубодраг Димић

СРБИЈА И ПРВИ СВЕТСКИ РАТ – ПРОТИВРЕЧНОСТИ ЕПОХЕ И УЗРОЦИ СУКОБА	11
---	----

Живојин Ђурић, Драган Траиловић

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И ГЕОПОЛИТИЧКЕ АСПИРАЦИЈЕ АУСТРОУГАРСКЕ НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА – ОПШТИ ПОЛИТИКОЛОШКО-ИСТОРИЈСКИ АСПЕКТИ	39
---	----

Миломир Степић

ПОЗИЦИЈА СРБИЈЕ ПРЕД ПОЧЕТАК ВЕЛИКОГ РАТА СА СТАНОВИШТА ПРВОГ И ДРУГОГ ЗАКОНА ГЕОПОЛИТИКЕ	55
---	----

Слободан Ђукић

УТИЦАЈ ГЕОСТРАТЕГИЈСКОГ ПОЛОЖАЈА СРБИЈЕ НА РАЗВОЈ ОРГАНИЗАЦИЈЕ, ФОРМАЦИЈЕ И ВОЈНЕ ДОКТРИНЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА	79
--	----

Далибор Денда

ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У ЕВРОПИ И СРПСКИ РАТНИ ПЛАН 1914. ГОДИНЕ	111
---	-----

Александар Животић

ГЕНЕРАЛ ДРАГУТИН МИЛУТИНОВИЋ О ОПЕРАЦИЈАМА УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ 1914. ГОДИНЕ	139
--	-----

II
(НЕ)ПРОМЕНЉИВОСТ СЛИКЕ О СРБИЈИ
И ВЕЛИКОМ РАТУ

Радослав Гађиновић	
<i>МЛАДА БОСНА</i> И СТАРА ЗЛОУПОТРЕБА ИСТОРИЈЕ	159
Миле Бјелајац	
СЛИКА СРБИЈЕ У ОГЛЕДАЛУ НОВЕ РЕВИЗИЈЕ	187
Мира Радојевић	
ПРЕПИСКА СРПСКИХ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА КАО ИЗВОР ЗА ИСТОРИЈУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА – ИЗ РАТНИХ ПИСАМА ЈОВАНА М. ЖУЈОВИЋА 1915–1918 ...	211
Љубодраг П. Ристић	
СРПСКИ НАРОД У БЕЛЕШКАМА СТРАНАЦА ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	247
Александра Колаковић	
ФРАНЦУСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ И СРБИЈА У ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ВЕЛИКОГ РАТА	279
Милош Кнежевић	
РАЗУМЕВАЊЕ У ПАНОПТИКУМУ ВЕЛИКОГ РАТА – ОСВРТ НА ТУМАЧЕЊЕ РАТНЕ ПРОШЛОСТИ СРБИЈЕ У ИСТОРИЈСКОМ И ПОЛИТИЧКОМ ИСКУСТВУ	303

CONTENTS

Foreword	7
----------------	---

I SERBIA, GREAT POWERS AND INEVITABILITY OF WAR

Ljubodrag Dimić

SERBIA AND THE FIRST WORLD WAR – CONTRADICTIONS OF THE AGE AND CAUSES OF THE CONFLICT	11
---	----

Živojin Djurić, Dragan Trailović

WORLD WAR ONE AND GEOPOLITICAL ASPIRATIONS OF AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE AT THE BEGINNING OF 20 th CENTURY – THE GENERAL POLITICOLOGICAL AND HISTORICAL ASPECTS	39
--	----

Milomir Stepić

POSITION OF SERBIA ON THE EVE OF THE GREAT WAR FROM THE PERSPECTIVE OF THE FIRST AND SECOND LAW OF GEOPOLITICS	55
--	----

Slobodan Djukić

THE INFLUENCE GEO-STRATEGIC POSITION OF SERBIA MADE ON DEVELOPMENT OF THE SERBIAN ARMY ORGANIZATION, FORMATION AND MILITARY DOCTRINE IN THE EARLY 20 th CENTURY	79
---	----

Dalibor Denda

GEOPOLITICAL SITUATION IN EUROPE AND SERBIAN WAR PLAN 1914	111
---	-----

Aleksandar Životić

GENERAL DRAGUTIN MILUTINOVIĆ ON OPERATIONS OF THE ARMY OF UŽICE IN 1914.	139
--	-----

II (UN)CHANGEABLE OF IMAGE OF SERBIA AND THE GREAT WAR

Radoslav Gaćinović MLADA BOSNA AND OLD MISAPPLY OF HISTORY	159
Mile Bjelajac IMAGE OF SERBIA REFLECTED IN THE NEW REVISION ..	187
Mira Radojević CORRESPONDENCE BETWEEN SERBIAN INTELLECTUALS AS A SOURCE FOR THE FIRST WORLD WAR HISTORY – OUT OF WAR LETTERS COMPOSED BY JOVAN M. ŽUJOVIĆ 1915–1918.	211
Ljubodrag P. Ristić SERBIAN PEOPLE IN THE WRITINGS OF FOREIGNERS DURING THE FIRST WORLD WAR	247
Aleksandra Kolaković FRANCH INTELLECTUALS AND SERBIA ON THE EVE OF THE GREAT WAR	279
Miloš Knežević UNDERSTANDING OF A PANOPTICON OF THE GREAT WAR – SOME THOUGHTS ON INTERPRETATIONS OF SERBIA’S WARTIME HISTORY WITHIN A HISTORICAL AND POLITICAL EXPERIENCE	303

СЛИКА СРБИЈЕ У ОГЛЕДАЛУ НОВЕ РЕВИЗИЈЕ**

Сажетак

У овом раду аутор скреће пажњу на два аспекта који карактеришу дискусије вођене током 2014. године и непосредно уочи годишњице избијања Првог светског рата. У фокус се вратило питање узрока Великог рата. На једној страни је традиционални приступ, који следи резултате које су утемељили Фриц Фишер, Емануел Гајс и други, а на другој страни историчари који су почели да тврде да је та „догма“ пала, да она више не важи. Нова ревизија покушава да врати Балкан у центар збивања и да редефинише улогу Србије и Русије. У оквиру тих напора очит је покушај да се омаловажи својевремени допринос српске историографије у решавању овог питања.

Кључне речи: *Србија 1914, ултиматум, Кристофер Кларк, ревизионизам, Драгутин Димитријевић Апис, српска историографија*

Расправе поводом стогодишњице Првог светског рата, његових узрока и повода, могле би се сажети на изражену дихотомију: Централне силе Аустроугарска и Немачка прихвати-ле су догађај у Сарајеву као Богом дан повод да се започне рат, одавно планиран са многим циљевима међу којима остварење нове расподеле моћи на континенту и у свету. Тренутак је процењен као повољан док нису спремне Русија и Францу-

* Научни саветник и директор Института за новију историју Србије.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту „Традиција и трансформација: историјско наслеђе и национални идентитет у Србији у 20. веку“ (бр. 47019) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ска, па ни Србија после Балканских ратова. На другој страни, поново се даје примат Балкану и то не као месту сукоба интереса великих сила већ Балкану као простору где владају незасити национализми који су провоцирали сукоб. Према екстремној варијанти, српска влада је организовала атентат, а у мање екстремној интерпретацији, српска влада је знала за припрему, али није ништа учинила да га спречи. Такође, када је већ дошло до атентата, српска влада је могла поштедети свет ужаса да је прихватила аустроугарски ултиматум у целости и тако одузела повод Монархији да отпочне рат. Ово гледиште се подупире некадашњом ратном пропагандом из времена Јулске кризе и међуратних ревизионистичких интерпретација.¹

У оквиру овог другог гледишта отворило се питање релевантности српске историографије по овом питању. Она се од стране неких историчара доводи у питање, а њени резултати омоложавају. Као и увек, контроверзе поникле у свету имале су одраза и на поделе историчара у самој Србији. Наличје те конфузије најбоље би одсликало питање: Да ли смо ми несвесно заостала националистичка историографија? Да ли би требало да верујемо доскорашњој традицији којој припадамо, а која има убедљиве, европске научне корене или би за рачун новог *image*-а требало да прихватимо насилне симетрије?

На једној страни, један од актера тих давних догађаја, гроф Хојош – управо онај који је ишао 5. јула 1914. године у Берлин – после свега, 1922. године, поручује нам да он „никада није веровао да је убиство Франца Фердинанда било припремано и прижељкивано од стране Београда и Петрограда.“² Или, на пример, његов савременик, генералштабни официр и, током Балканских ратова, војни аташе Монархије на Цетињу, Густав Хубка, који је у својим есејима између два рата и касније упозоравао „да је током Јулске кризе, противно Конрадовим мемоарима и аустројској службеној историји, у Аустроугарској владала војна догма по којој је рат против Србије такође

1 Видети шире у: Annika Mombauer, “The debate on the origins of World War One” (www.bl.uk/world-war-one/themes/historicaldebates), 2014.

2 Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918*, Nolit, Beograd 1981, str. 178.

значио и рат против Русије.³ Историчари Греј Танстал, Фриц Фишер, Џон Рел, Фолкер Бергхан, Владимир Дедијер, Андреј Митровић, Аника Момбауер, Ханс Леидингер, Волфрам Дорник, Герд Хиршфелд, Жан Жак Бекер, савременици као немачки амбасадор у Лондону гроф Лихновски, Теодор Волф, генерал Макс фон Монжел (1914), Рихард Грелинг или Курт Ајзнер сведоче о одговорности за рат и карактеру повода у мери историјске стварности како ју је прегнантно изложио најпознатији међу њима – Фриц Фишер.

На другој страни, почев са Робертом Капланом 1990-их, па преко данас познатих Шона Мекмикина, Кристофера Кларка, Маргарет Макмилан, Ричарда Еванса, Херфрида Минклера, Оливера Јанца, Холма Зундхаузена и других постоји снажна тенденција да се утврди „одговорност“ Србије, коју је наводно Фриц Фишер неоправдано испустио из својих разматрања, али и Русије, која је стала иза тог „реметилачког фактора“. Притисак да се прихвати нова „коректност“ је велики. Овде су своју улогу имали и масовни медији.⁴

Историчар Холм Зундхаусен, у свом излагању на конференцији у Берлину 2014. године, приговорио је Фрицу Фишеру што у његовој студији обима 700 страна сарајевски атентатори и краљевина Србија играју тек маргиналну улогу, ако се уопште и спомињу. Нема ни помена Гаврила Принципа, чак ни у фусноти, док се Пашић помиње само једном. Сличан став, пише Зундхаузен, имају и припадници Фишерове школе. „Зашто су олако прешли преко атентата и игнорисали улогу Србије? Зато што су били уверени да би и без атентата, пре или касније (и неизбежно!) дошло до великог рата. Атентат им није био потребан како би објаснили узроке рата. А будући да атентат није играо никакву улогу у томе, онда није

3 Graydon A. Tunstall Jr, *Planning for War Against Russia and Serbia. Austro-Hungarian and German Military Strategies, 1871-1914*, Columbia University Press, New York 1993, pp. 202-203

4 Robert Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, Picador, New York, 1993; Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge – London, 2011; Sean McMeekin, *July 1914. Count down to War*, Basic Books, New York, 2013; Christopher Clark, *The Sleepwalkers, How Europe Went to War in 1914*, Penguin Books, London, 2012; Herfried Münkler, *Der Grosse Krieg. Die Welt 1914–1918*, Rowoholt, Berlin, 2013; Oliver Janz, *Der Grosse Krieg*, Verlag GmbH, Frankfurt, 2013.

било важно ни то да ли је званична Србија била умешана у припремање овог (не)догађаја, да ли је била упозната са плановима за атентат и да ли је морала/могла да спречи атентат.“ Тако мисли и поручује Холм Зундхаусен, уз поруку да је „значај Фишерове величине пре свега у томе што се он критички бавио сопственом, немачком прошлошћу. Можда је то једнострано (Sic!) становиште, због кога је књига наишла на велике отпоре, али је оно било неопходно, неизбежно и заступано у правом тренутку. Где је српски Фриц Фишер?“⁵

Ово је оцена српске историографије која код Зундхаузена није нова. Не помињући ни једном речју Андреја Митровића и његово дело, Зундхаузен сматра да су међународне околности доста добро дате на нивоу чињеница, али тврди да српска историографија није уронила у историју властитог милитантног национализма: „Кад прочитамо статут јавног удружења Народна одбрана, статут тајне организације Црна рука, дела антропо-географа Јована Цвијића или српске уџбенике географије и историје из тог периода, стичемо утисак о правим размерама српског милитантног национализма. То је такође ‚чињеница‘ која се потпуно игнорише у досадашњој српској историографији“. Овде може да се стави коментар: Заиста? О питањима деловања националних покрета на тлу Аустроугарске, Босне и Херцеговине или у деловима Османског царства, своје прилоге дала је не само српска него и југословенска историографија. Зундхаусен, као и многи данас, инсинуира да је све пројектовано из Београда и да су, следствено, покрети Јужних Словена одатле подстакнути. У прилог те његове (неизречене, али очевидне) тезе је тврдња да су Хрвати и Словенци били задовољни у Аустроугарској, па и у Босни и Херцеговини. Зундхаузену промиче корен настанка омладинских удружења на територији Монархије, али и корен иницијативе за формирање организације „Уједињење или смрт“. Покрет настаје на југу, ван граница Краљевине Србије пре балканских ратова.

5 Holm Sundhaussen, „Sarajevski atentat, Srbija i duh 1914“ Pešcanik.net 25/11/2014. (prevod predavanja na Konferenciji u Berlinu 4. jula 2014., Das Attentat von Sarajevo. Serbien und der Geist 1914)

Тренд ревизије започет је у Европи 1980-их, а сама Србија је дошла у фокус 1990-их због познатих догађаја на Балкану. Скретање пажње са стварних зачетника рата у јулу 1914. године фокусирањем пажње на Сарајево и Србију, можда се жели постићи више позитивног сећања међу европским цивилизованим напорима, да би се све лоше транспоновало на југоисток и исток. Сам струковни тренд карактерише неколико обележја: 1) Ревизија у суштини не износи новооткривене изворе; 2) Одбацују се доскора проверена знања о стварним узроцима великог сукоба; 3) Пажљиво се склањају у страну сви аргументи који би доводили у питање нове тезе; 4) Већина историчара остаје при ранијим интерпретацијама узрока Првог светског рата. Они праве разлику између злоупотребе једног догађаја за почетак рата и његових стварних узрока; 5) Политичка подршка тренду ревизија и дефинисање рата као опште несреће за коју су сви једнако криви; 6) Иза флоскуле да су наводно сви подједнако криви, сутерише се да је ипак српски национализам претходио свему и да је руска кривица у томе што је то подржавала.

Када је Србија у питању, један млађи историчар уочава присутну дихотомију: „Србија, са својим тајним удружењима и националистичком владом и јавним мњењем, није била невина жртва, како неки држе, али ни Аустроугарска није била мирољубива империја тек провоцирана злим балканским национализмом, како други тврде“⁶. Можемо само да додамо да свако насилно редуковање комплексности доводи до дисторзије слике прошлог, али и насилне симетрије, посебно неупоредивих величина, чине исто. Такође, присутно је одсуство разумевања појединих историјских појава у „њиховом времену“ и њихово тумачење данашњим мерилима и значењем.

О томе како се и око којих питања најчешће спори када је Србија у питању могло би се дуго и детаљно говорити.⁷

6 Dejan Djokić, „Serbia, Sarajevo and the Start of Conflict“, у: Alan Sharp (ed.), *28 June. Sarajevo 1914 - Versailles 1919: The War and Peace that Made the Modern World*, Haus Publishing, London, 2014, p. 28.

7 Видети опширније у: Mile Bjelajac, „Novi (stari) zapleti oko uzroka Prvog svet-skog rata pred obeležavanje 100. godišnjice“, *Tokovi istorije* 1/2013, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2013, str. 15–62; Миле Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар Одбрана, Београд, 2014.

Ипак, један број тема и питања чешће изазива контроверзе. Постоји тренд: 1) за делатност јужнословенских покрета на тлу Монархије и Османског царства као искључиви покретач се апострофирају Београд, службене доктрине милитантног национализма и тајна удружења; 2) потпуковник Драгутин Димитријевић Апис и „његова“ Црна рука се означавају као иницијатори и организатори атентата у Сарајеву; 3) Српска влада је знала за припремање атентата, али није учинила ништа да га спречи; 4) ултиматум који је Аустроугарска упутила Србији био је прихватљивији од ултиматума у Рамбујеу 1999. године, али српска влада није одговорила помирљиво због руске подршке која је стигла у последњи час; 5) Аустроугарска монархија је била боља опција за све њене народе – промотор међуетничке и верске толеранције, цивилизације, насупрот национализмима који су носиоци трајне нестабилности на Балкану све до данас (упадљиво југословенско искуство се игнорише). Уз ове, најчешће тезе, има и других питања која се покрећу. Контроверзе у различитим равнима трају од времена када се тек припремало оправдање за агресију против Србије и њено комадање па све до данас. У целом том периоду било је и српских савременика који су својим активним ставом или случајним, непрецизним сведочењима „хранили“ ревизионистичке тенденције. Томе могу да се припишу састављачи државних докумената и публикација, публицисти, историчари тада и данас. На тренд у Србији (Југославији) утицале су политичке прилике, хипотеке Солунског процеса, смена политичких система или партија на власти, разумевање национално-ослободилачке борбе, међународне околности некад и данас.

1. *Негирање тежњи Јужних Словена за уједињењем и ослобођењем испод стране доминације* – Мада је питање јужнословенског покрета (укључујући муслимане) у Аустроугарској било у историографији разрешено, данас се опет обнавља. Обнавља се јер се у новим интерпретацијама жели доказати да јужнословенског покрета не би било да нису постојали националистички пројекти из Србије (и Црне Горе) који су га провоцирали. Дакле, жели се поништити његова аутентична историја током 19. века, а поготово историја свих

оружаних отпора и буна у Босни и Херцеговини од 1875. године па до анексије. Не жели се видети да је југословенски покрет био сличан осталим националним покретима оног времена: пољском, чешком, словачком, румунском, италијанском, мађарском па и пангерманском. Југословенски покрет није, наравно, био нешто монолитно и једнозначно. Радило се о времену када су већ постојале оформљене нације, њихове политичке партије и покрети. Погрешно је намерно губити из вида основне трендове, али и покрете омладине, сарадњу различитих странака још од „илирског времена“, отпор Мађарима, Немцима или центру, тежњу за културном и економском еманципацијом, па и за будућим уједињењем са већ слободном браћом.⁸ Они историчари који инсистирају да је надвојвода Фердинанд био до краја склон тријалистичком решењу превиђају да је у свом програму за владавину из 1910. године све подредио умањивању моћи Мађара и њихове доминације. „Мађарска доминација над Бечом и народностима би престала“. Босна и Херцеговина би остале неподељена круновина, а народности би добиле опште право гласа како би надгласале мађарско племство у парламенту. Јужним Словенима није веровао, посебно политичарима из Хрватске и Босне. Сматрао је да не би било сигурно да „трећа јединица“ не би у неком тренутку прешла на страну Мађара против Беча. „И зато о Тријализму само говорити јер га се у Угарској боје“. Била би извршена рецентрализација са јединственом војском и немачким као службеним језиком. После смрти Фердинанда овај пројекат је завршио у ладици престолонаследника Карла.⁹

2. *Организатор атентата у Сарајеву је потпуковник Драгутин Димитријевић Апис, а омладинци само његово оруђе* – Данас се оставља по страни дело Владимира Дедијера *Сарајево 1914*, а поново, на мала врата, уводи дело Фридриха Виртла *Траг води у Београд*.¹⁰ Тако се прихвата да је „Црна ру-

8 Види опширније у: Милорад Екмечић, *Стварање Југославије*, књ. I-II, Промисла, Београд, 1989.

9 Јован М. Јовановић, „Сарајевски атентат и планови Фрање Фердинанда“, *Српски књижевни гласник*, књ. XII, бр.5, 1. јули 1924, стр. 349–359; 353–354.

10 Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo*, Macgibbon and Kee, London, 1967; Vladimir Dedijer, *Sur la route de Sarajevo*, Gallimard, Paris, 1969; Friedrich Würthle,

ка регрутовала више младих људи родом из Босне, спремних да жртвују живот да би у личности надвојводе нанели ударац проклетој раси Хабзбурга [...] прелазе у Босну [...] пре него што ће се придружити другим агентима који треба да попуне групу“. Пише се да је Пашић знао за атентат и да га „и његови министри осуђују“, али пропушта да било шта уради како би га спречио. „Имао је још могућности наређења пуковнику Димитријевићу да повуче упутства дата његовој групи у Сарајеву.“¹¹ Занемарујући Виртла, један други француски историчар ће поновити познату чињеницу да је Драгутин Димитријевић Апис „у последњи час покушао да спречи атентат“, а да српска влада није знала за њега.¹²

Кристофер Кларк пише: „српске организације повезане са атентатом у Сарајеву биле су екстремно тајновите и очито нису остављале папирне трагове.“ Димитријевић „кључна фигура у ковању завере“ [...] „редовно је спаљивао своје папире.“¹³ Дакле, сугерише се, да је свака интерпретација по овом питању онда слободна, па и његова. Питамо се одакле онолико докумената које су Димитријевићу и друговима одузели приликом хапшења.

Преузимање одговорности за организацију атентата у Сарајеву од стране пуковника Димитријевића Аписа током Солунског процеса 1917. године често се у историографији узимало као готова ствар, без улажења у мотиве самог пуковника, али и његових противника који су о томе касније писали. Историчари су то различито интерпретирали.¹⁴

Die Spur führt nach Belgrad: Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914, Molden, Vienna, 1975.

11 Жан Пол Блед, *Франц Јозеф*, СЛЮ, Глас српски, Београд 1998, стр. 604–607 (Фр. издање: Jean-Paul Bled, *Fraçois Joseph*, Fayard, Paris, 1987.)

12 Jean-Jacques Becker, *Lanée 14*, Armand Colin, Paris, 2013, p. 48-49.

13 С. Clark, *нав. дело*, XXIII.

14 Милан Живановић, *Пуковник Апис. Солунски процес хиљаду деветсто седамнаесте*, Милан Живановић, Београд, 1955; David Mackenzie, *Apis: The Congenial Conspirator. The Life of Dragutin T. Dimitrijević*, Colorado University Press, 1989; Један крајње контроверзан текст: *Тајна превратна организација. Извештај са претреса у Војном суду за официре у Солуну, по белешкама вођеним на самом претресу*, Штампарија „Велика Србија“, Солун, 1918; Радош Љушић, *Принцип Гаврило (1895–1918). Оглед о националном хероју*, Новости, Београд, 2014; Антоније Антић, *Белешке*, (приредили Б. Димитријевић и Ј.

Данас смо сведоци веома драстичних симплификација како би се браниле неке хипотезе. Тако, историчар Шон Мекмикин пише: „Данас су добро познате све основне контуре завере у Сарајеву“ [...] „Принцип није деловао сам. Атенатор и његових шест саучесника“ [...] „припадали су Младој Босни филијали Црне руке.“ [...] „Да је Апис знао и подржавао заверу утврђено је у правном смислу од саме српске владе у егзилу, која је Аписа извела пред суд 1917. и погубила га када је отворено признао злочин.“ [...] „У ствари, сваљивањем кривице на шефа обавештајне службе можда је било смишљено да отклони нежељену пажњу са учешћа српских лидера у планирању (у крајњем случају нечињења ничега да се акт спречи) сарајевског злочина. Како су детаљи о концима завере који су водили у Београд почели избијати на видело 1920-их, мало обавештених посматрача је сумњало да је Апис – а тако и полуслужбена Србија – заиста крива за злочин. У то не сумња ни један озбиљан историчар данас.“¹⁵

Ова интерпретација је произвољна мада би се могла ослањати на нека писања савременика, како оних који су у име владе и регента правдали и бранили то судско убиство пред савезницима (С. Протић 1918, 1922), тако и у нагађањима самих црнорукаца после рата да је влада хтела да се за сваки случај „опере“ ако би дошло до преговора о сепаратном миру са Аустроугарском. У циљу слављења осуђених као националних бораца и мученика тезу о њиховом жртвовању зарад виших интереса подупирао је новинар Крста Цицварић. Подупирући владу у случају Солунског процеса, историчар Станоје Станојевић је, такође, износио тврдњу да је Апис уз Танкосића био „стварни организатор“ атентата. Исто је касније понављао историчар Милан Живановић, Аписов сестрић. Осим тог, у посебним условима датог Аписовог признања (1917), никада није дат ни један други доказ.

Илић, Народни музеј, Зајечар, 2010; Мирослав Перишић, *Сарајевски атентат. Повратак документима*, Андрићев институт, Вишеград, 2014.

15 S. McMeekin, *The Russian Origines*, p. 42. Тврдњу да је Пашић знао за заверу Мекмикин базира на предатним писањима америчког историчара Сиднија Б. Феја (1928) и Луиђиа Албертинија (1942–1943). (видети у: McMeekin, *July 1914*, p. 408)

Апис је у писму суду написао да је он преко Малобабића организовао атентат. Ова ствар се није изводила на суду нити је он суђен за то дело. Суђен је за наводни атентат на Регента и покушај преврата. Тек по изреченим пресудама они су Суду на његов захтев дали исказе и по томе. Апис је о томе питан и у претходној истрази али тада је изјавио све оно што и у изјашњењу 19. јуна 1914. године, уз неке мале допуне. Изјаве мајора Вуловића и Малобабића суду нико никада није видео. Не помиње их ни Иберсбергер, мада је он 1941. године добио цео досије Солунског процеса.

Такође, произвољна је оцена Шона Мекмикина да озбиљни историчари не сумњају у одговорност званичне Србије. Да ли је, на пример, Жан Жак Бекерне озбиљан историчар? Или је неозбиљна књига Владимира Дедијера?

3. *Српска влада је знала за атентат, али није учинила ништа да га спречи* – Данас као да се поново оживљавају тврдње др Ханса Иберсбергера са страница међуратног немачког часописа *Kriegsschuldfrage* (*Питање ратне кривице*) „да је Сарајевски атентат припреман у Београду, и то са знањем и учешћем српске владе, и да она није ништа учинила да се то спречи.“¹⁶ Проблем је наводно био у Београду, његовом експанзионизму, а не на територији коју су насељавали Јужни Словени у анектираној Босни и Херцеговини и другим деловима Монархије.

Управо супротно, предратне јужнословенске манифестације показују да је жеља у најмању руку била обострана.¹⁷

16 Велизар Јанковић, „Питање ратне одговорности. Једна тенденциозна кампања“, *Политика*, 9. јули 1931, стр. 1–2; На тренд оживљавања старе кампање (2014) упозорава Annika Mombauer, „The debate on the origins of World War One“ (www.bl.uk/world-war-one/themes/historicaldebates); видети, такође: John C. G. Röhl, “Goodbye to all that (again)? The Fischer thesis, the new revisionism and meaning of the First World War”, *International Affairs* 91: 1(2015), The Royal Institute of International Affairs, Oxford, 2015. p. 153–166.

17 Milorad Ekmечић, Impact of the Balkan Wars on Society in Bosnia and Herzegovina, у: Bela Király, Dimitrije Djordjevic (eds.), *East European Society and the Balkan Wars*, New York, 1987, pp. 260–285; Josip Horvat, *Pobuna omladine 1911–1914*, (priredio Branko Matan), SKD Prosvjeta, Gordogan, Zagreb, 2006, str. 172; Igor Despot, *Balkanski ratovi 1912–1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Plejada, Zagreb, str. 189–268; Milan Gulić, „Reflections of the Balkan Wars in Dalmatia“, у: *The Balkan Wars 1912–1913 New Views and Interpretations*, (S. Rudić, M. Milkčić, eds.), Beograd, 2013, pp. 353–380.

Потпуно несувисло звучи да је влада Србије била у дослуху са Црном руком приликом организовања атентата. Ово су веома добро знали политичари из Аустроугарске када су писали ултиматум па су инсистирали да је кривац у ствари Народна одбрана јер су њу могли лакше да вежу уз Владу, а никако Црну руку са којом је влада била у сукобу.¹⁸ Народна одбрана је тако и ушла у садржај ултиматума урученог 23. јула Србији као и инсистирање да „у Србији постоји превратнички покрет [...] а тај покрет који се јавио пред очима Српске Владе, манифестује се и изван територије Краљевине у терористичким делима, у читавом низу атентата и убистава [...] Српска Влада [...] није ништа учинила да угуши овај покрет“. Дакле, овде се инсинуирало да су сви атентати који су потресали Загреб, Сарајево или Далмацију, били дириговани из једног центра. Сажето, тада се тврдило да се „идеја атентата родила у Београду, да су оружје и муницију дали официри и чиновници чланови Народне одбране и да су пребацивање извршиле старешине српске пограничне службе“.¹⁹

Влада је месецима чинила све да предупреди све што би могло изазвати спорове или дати повода Аустроугарској да нападне Србију. Све граничне официре из претходног времена је преместила у унутрашњост или у Нове области, па и мајора Косту Тодоровића у априлу. Управо оног официра који је „известии“ о преласку ђака. Пријатељи атентатора су им скренули пажњу да морају избегавати органе државних власти док буду путовали ка граници.

Познато је да је Влада поводом неких индиција о припреми преноса оружја (дојава полиције 4. јуна, која је стигла у

18 Barbara Jelavich, "What the Habsburg Government Knew about the Black Hand, Documents", *Austrian History Yearbook*, Volume XXII/1991, Center for Austrian Studies, University of Minnesota, Minneapolis, 1991. pp. 133–150. Она је писала: „The specific issue to be addressed here is why the Habsburg authorities failed to implicate one organisation ...Black Hand“ (p.133) и „Narodna Odbrana was particularly attacked, because some of the activities of that organization were known. In fact, the weakness of the Habsburg explanations of why they needed to adopt a strong policy toward Serbia lay in this lack of specifics. Their officials could not provide concrete evidence either of an officially sponsored Serbian conspiracy, or even that in spring 1914 the Serbian government had encouraged terrorist activities.“ (p. 141)

19 Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984, стр.70–71.

Београд 6. јуна) наредила 12. јуна да се свака таква активност спречи. Влада је покренула 15. јуна 1914. године акцију преко министра војног Стефановића да „спречи сваки такав рад јер је опасан по нас“²⁰ и да се Генералштаб изјасни о наводима министра унутрашњих послова (нико не спомиње атентат, већ сумњу у пренос оружја). О томе се изјашњавао начелник Генералштаба Радомир Путник, заступник начелника оперативног одељења Драгомир Милојевић, начелник Извештајног одсека потпуковник Димитријевић Апис (рапорт је предат 21. јуна, а министар га је добио 22. јуна) и заступник команданта Дринске дивизијске области у Ваљеву Драгутин Димитријевић – Уча. Министар, према Пашићевом налогу од 24. јуна, и сам покреће преко својих органа тајну истрагу у Подрињу. Потпуковник Димитријевић Апис је прикрио чињеницу да је у једном тренутку, у мају, одобрио свом пријатељу мајору Танкосићу да „пусти децу да нешто покушају“, али је изложио да је наоружавао своје обавештајце на њихов захтев и то са четири револвера типа војнички *Наган*. Ово је било потпуно тачно, о чему сведочи потврда о куповини у гвожђарској радњи „Драгомир Здравковић и синови“ пронађена приликом његовог хапшења 1916. године и о чему је питан у истрази. Поновимо да су атентатори од Танкосића добили четири пиштоља *Бровинг (Browning)* и неколико бомби старијег модела и дугог времена активирања (11 секунди), потпуно неадекватних за такву акцију. Такође, Апис је прикрио чињеницу да је за атентаторима послао Босанца и четника Ђуру Шарца који је познавао младиће, са поруком да одустану од намере. Један број младобосанаца је био спреман да одустане, што никако није био случај са Принципом, као ни са мајором Танкосићем.²¹ Поставља се, на крају, и најлогичније питање: Да је обавештајна служба (или Црна рука) заиста организовала атентат и желела његов успех по сваку цену, зар не би, уместо невештих ђака који су у околини града испалили неколико пробних метака и ни једну бомбу, узела у рату проверене добровољце из Босне који су имали велико искуство и чврстину? Аписово, накнадно (1917) прихватање

20 Исто, стр. 41.

21 М. Бјелајац, *нав. дело*, стр. 55-62.

одговорности за организацију атентата имало је сасвим друге мотиве и могло је бити оборено проверљивим чињеницама да је изнесено на расправу пред војни суд. На пример да је Раде био тај који је пренео бомбе, пиштоље и муницију за атентат, као и тврдње да је извршиоцима давао хонорар преко Радета.²² Циљ је био да се његов обавештајац Раде Малобабић ослободи сумње да је аустроугарски шпијун за шта је следила смртна казна. Историчар Живановић сматра да је Апис погрешно проценио да у јеку борбе за ослобођење немогуће судити учеснике атентата јер су они имали ореол осветника.²³ На крају, ако је Раде био његов извршилац, зашто није извео дело на које га је, наводно, наговорио пуковник Апис?

Српска влада је, такође, проводила своју истрагу после самог атентата. Ревизионисти између два рата су употребљавали неке од докумената те истраге да би инсинуирали да је влада знала за атентат пре његовог извршења.

Ни српска влада, ни одлучујући политички фактори, ни војска нису желели рат са Аустроугарском 1914. године. Пре би се могло рећи да су га се прибојавали и да су чинили све да предвиде и спрече све што би могло Монархији да послужи као изговор за његово отпочињање. С друге стране, превише је доказа да је Монархија желела војни обрачун како би се анулирао уговор из Букурешта 1913. године и Србија уништила као фактор на Балкану.

Србији је недостајало 120.000 пушака, 60 топова већег калибра, 300.000 комплета униформи, 6.000 коња, санитарски материјал. Недостајали су кредити за обнову војске истрошене ратовима 1912/13. године. За уређење нових крајева, организацију путне и железничке мреже, градњу моста преко Дунава и везу са Румунијом биле су потребне године мира. Прекинути су преговори о уједињењу са Црном Гором (1914) јер то није било по вољи Аустроугарске, понуђене су железничке концесије Монархији и отпочети преговори, те обећаван привилегован положај у трговини од 1917. године. Поли-

22 Текстове писама са признањем Аписа види у: М. Живановић, *нав. дело*, стр. 556–558; Vladimir Dedić, *Sarajevo 1914*, Prosveta, Beograd, 1966, стр. 670–675; М. Перишић, *нав. дело*, стр. 63–70.

23 М. Живановић, *нав. дело*, стр. 566.

тичком иницијативом код српских политичара у Монархији, Србија је ишла за тим да се ситуација у тим крајевима смири (Хрватска и Босна).²⁴

Такође, познати су покушаји да се упозоре меродавни да посета надвојводе Фердинанда Босни није без опасности. Српски посланик у Бечу, по својој иницијативи, пренео је такво мишљење министру Билинском (5. јуна 1914. године), надлежном за Босну и Херцеговину. Ова чињеница није искоришћена у заштити надвојводе, али је постала пропагандна у смислу доказивања „да је српска влада знала за припрему атентата“ и то већ 29. јуна у бечким, а потом пештанским новинама.²⁵ Такође, нова истраживања су показала да је од обавештајног confidenta из Земуна стигло обавештење у Загребачку полицију 20. јуна (писано 17. јуна) да су одређена лица прешла у Монархију, наведена су њихова имена и поменуто угрожавање Фердинанда.²⁶ Још је Јован М. Јовановић писао да је мађарски *Az Est (Az Est)* од 3. јула 1914. године донео вест да је „Јово Гречар саопштио босанској полицији још 20. јуна да се спрема српска завера“²⁷ и „да су хрватске пограничне власти више пута обраћале пажњу да се у Србији спрема атентат на надвојводу.“²⁸

4. *Ултиматум који је Аустроугарска упутила Србији био је прихватљив, али српска влада није одговорила помирљиво због руске подршке која је стигла у последњи час.* – Код неких аутора данас, толико се одмакло у прикривању извора и литературе која је давно показала да се циљано писао неприхватљив ултиматум како би се коначно имао повод за рат, да је историчар Макс Хејстингс морао поново да упозори на познату чињеницу да је аустроугарски посланик у Београду, 7. јула 1914. године добио веома прецизну инструкцију: „Ка-

24 Видети опширније у: М. Бјелајац, *нав. дело*, стр. 28–41.

25 М. Бјелајац, *нав. дело*, стр. 63–68 (Мистерија посете српског посланика у Бечу министру Билинском).

26 М. Перишић, *нав. дело*, док. 12, стр. 128–129, стр. 507–513 (фотографије у боји истог документа и његових делова подвргнуте свим видовима анализе)

27 Јован М. Јовановић, „Одговорност за светски рат. Сарајевски атентат“, *Српски књижевни гласник*, 16. септембар 1925, књ. XVI, бр. 2, стр. 129–130.

28 Јован М. Јовановић, „Пред сарајевски атентат“, *Српски књижевни гласник*, 1. август 1926, књ. XIX, св. 1, стр. 41.

ко год Срби реаговали на ултиматум (тада писан) ви морате прекинути односе и мора доћи до рата.²⁹

Немачки високи представници Јагов и Цимерман имали су у виду комплетан садржај ултиматума 22. јула увече, али нису ставили ни једну примедбу. Поред ранијих информација о карактеру „неприхватљивог“ ултиматума поменимо да је гроф Хоуос немачком амбасадору у Бечу 18. јула увече изричито подвукао: „да су захтеви (ултиматума) управо такви да ни једна држава која још иоле држи до себе, и жели да опстане, никако не може да их прихвати“³⁰. Британски министар иностраних послова Греј саопштио је 24. јула немачком амбасадору у Лондону исту оцену: „Држава која овако нешто прихвати једва да се још може убрајати у оне самосталне.“³¹

Па ипак, неки аутори хипотетички држе да је кључеве рата држала мала Србија. Тако, историчар Јоаким Ремак (1971, 1984) сматра да је Србија имала важну улогу у кризи: „Да Београд није рачунао на Велику Србију, могао се наћи излаз после аустријског ултиматума. У том случају, ако би прихватио ултиматум *in toto*, Пашић би пореметио све аустријске планове“.³² Други историчар, Марк Корнвол (1994), тврди да је Србија била много више независна и тврдоглава и да је помогла да дође до овог рата јер током Јулске кризе није била спремна да се врати у статус аустроугарског сателита. Била је спремна да попут великих сила ризикује рат и брани статус суверене и „цивилизоване“ (наводи у ориг. – М.Б.) државе. Одговор који је српска влада саставила био је помирљив („према ње-

29 Max Hastings, *Catastrophe. Europe Goes to War 1914*, William Collins, London, 2013, p. 45; John Röhl, „Germany“, у: Keith Wilson (ed.), *Decisions for War, 1914*, St. Martin's Press, New York, 1995, pp. 27–54, 51, ф.н. 45 и 46 (према: Manfred Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers: Osterreich-Ungarn und der Erste Welt Krieg*, Graz, Vienna, Koln 1993 (2014), стр. 75; Исто код: С. Clark, *нав. дело*, стр. 57, 467; М. Бјелајац, *нав. дело*, стр. 180.

30 Фриц Фишер, *Посезање за светском моћи. Политика ратних циљева царске Немачке 1914-1918*, Филип Вишњић, Београд, 2014, стр. 49–50.

31 Исто, стр. 54.

32 Annika Mombauer, *The Origins of the First World War, Controversies and Consensus*, Longman, London, 2002, p. 177 (према: Joachim Remak “1914 – The Third Balkan War: Origines Reconsidered”, у: *Journal of Modern History*, 43, 1971, репринт у: Н. W. Koch (ed.), *The Origins of the First World War: Great Power Rivalry and German War Aims*, 2nd edition, London, 1984, стр. 101–127.

ном мишљењу“ – коментар у ориг. М.Б.), али пун резерви и неодређен у кључним питањима.³³

У часопису *Berliner Monatshefte* (1936) излагала се теза да су упутства примљена у току 25. јула из Петрограда била судбоносна, а нарочито извештај да ће Русија оружјем помоћи Србију. То је наводно утицало на одлуку српске владе да тога дана око 15 часова на седници одлучи да се захтеви Аустроугарске не приме у потпуности. На истој седници редигован је наводно и указ о мобилизацији.³⁴ Исте оцене се примећују код историчара који се ослањају на касније тврдње Луиђи Албертинија, предратног италијанског историчара.³⁵

Ову тврдњу данас обнавља Кристофер Кларк. Он пише: „Пашић је 25. јула саставио свој телеграм српским посланствима изјављујући да Београд намерава да пошаље одговор ‚помирљив по свим тачкама‘ и да нуди Бечу ‚пуну сатисфакцију‘ ... тада су Срби чак били спремни да прихвате чувене тачке 5 и 6 тражећи да формирање мешовите комисије за истрагу ‚буде у обезбеђеном сагласју са међународним правом“. Али, онда, наводно наступа промена. Следи његово објашњење: „Вероватно су вести из Русије учиниле да се у Београду одбаци фаталистичко расположење и министри одустану од покушаја избегавања рата прихватањем захтева из ултиматума.“³⁶

Овде се ипак само ради о Кларковој конструкцији без основа. Намерно испушта најважније тврдње из Пашићевог телеграма, односно телеграма британског отправника послова у Београду јер се суштински ради о истом садржају.³⁷ Испушта се да ће српски одговор „бити написан на најпомирљивији

33 А. Mombauer, *нав. дело*, стр. 177 (према: М. Cornwall, „Serbia“, у: К. Wilson (ed.) *Decision for War 1914*, стр. 83–84.

34 *Berliner Monatshefte*, Januar 1936, Die Mobilmachung der europäischem Mächte im Sommer 1914, Eduard Czegka: Serbien und Montenegro, стр. 3–22, 12–13; Критички осврт на тезе из овог чланка видети у: М. Ј., „Мобилизације Србије и Црне Горе у Прошлом рату“, *Ратник*, св. VIII, 1936, стр. 140–141.

35 М. Cornwall, *нав. дело*, стр. 77.

36 С. Clark, *нав. дело*, стр. 461–464.

37 Види Пашићев телеграм у целини у: *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1914*, (приредили Владимир Дедијер и Живота Анић; ДСПКС), Београд, 1980, VII-2, док. 537, стр. 654–655 и *British Documents on Origins of World War, 1898–1914*, Vol. XI, June 28th – August 4th, 1914, Items 1–299 (33

начин те ће изаћи у сусрет аустријским захтевима у мери у којој то највише буде могуће“ и да је „мишљење српске владе, у колико аустријска влада не жели рат по сваку цену, она ће прихватити српски одговор као пуно задовољење“. Није било никакве ненадане промене коју Кларк жели да сугерише.

Српска влада је свима ставила до знања да ће до крајности изаћи у сусрет захтевима аустроугарске владе, али да се две тачке тешко могу прихватити јер задиру директно у суверенитет Србије. Тражено је да се оне разјасне и изнесу пред Велике силе које су биле гаранти 1909. године, а захтеви ускладе са међународним правом.

Спекулације око руске подршке Србији после ултиматума 23. јула, морају да отпадне када се пажљиво ишчитају сви до сада познати документи који нам показују шта је српска влада стварно знала док се писао одговор. Евидентно је да су информације и о делимичној мобилизацији и чвршћем ставу Русије у Београд стигле тек после предаје одговора. До тада је саветована крајња попустљивост и суздржаност. Прихваћено је у целини осам захтева, а два спорна условно.³⁸ Одговор је био написан у Министарству иностраних дела до 11 сати, а дорађиван од регента и других до 12 сати. Славко Грујић га је превео на француски.³⁹

Британски историчар Марк Корнвол такође истиче да је тај став био постојан и да није дошло до ненадане промене у супротном смислу. По њему Србија је била много тврдоглавија од почетка јулске кризе, али је због одсуства директне подршке у два кључна дана, морала да ублажи своја становишта.⁴⁰ Ово је можда претеран закључак јер је идеја водиља српске владе била да се избегну сви изазови који би довели до рата. Брига је била огромна и проишталца је из свести о неспремности у датом тренутку. Наслућивала се жеља Аустроугарске

849), Belgrade, telegram No 52, D 12.30 PM, R 8 PM, 25 July, Cranckanthorpe to Gray.

38 М. Бјелајац, *нав. дело*, стр. 183-195 (одељак: Мистерија руске подршке после уручења Ултиматума 23. јула 1914); На овом становишту је и М. Cornwall, *нав. дело*, стр. 84.

39 Јован М. Јовановић, „Одговорност за светски рат“, *Српски књижевни гласник*, књ. XVIII, 16. јун 1926, стр. 279.

40 М. Cornwall, *нав. дело*, стр. 73.

да искористи повод за рат (демонстрације, писање медија). О врсти ноте или ултиматума могло је само да се нагађа.

Какав је био српски одговор на ултиматум најбоље је оценио немачки цар Виљем: „Сада је сваки разлог за рат отпао.“ Али, како су му објаснили „точак се закотрљао“ и он више не може да утиче на догађаје.⁴¹ Да ли је и ту лежао разлог што новине у Бечу, Пешти и Берлину нису објавиле српски одговор?

5. *Аустроугарска монархија је била боља опција за све њене народе: промотор међуетничке и верске толеранције, цивилизације* – Данас није ретка апологија мултиетничке, мултиверске и цивилизоване Монархије, насупрот заосталој Србији и експанзивном и шовинистичком српском национализму који је гурала на платформи *Начертанија* 1844-1918. Заобилази се југословенски програм и искуство Југославије која се своди искључиво на 1990-те.

Од недавно присутан је тренд да се оправдани карактер супротстављања Османској империји, колонијализму и империјализму оног времена оцењује негативно. Империје постају жртве балканских, злих национализама.

Намерно се инсистира да су наводно Хрвати и Словенци били задовољни у Аустроугарској и да су ту државу доживљавали на други начин него Срби. Склања се у страну све што сведочи управо о деловању других јужнословенских народа на ослобођењу и еманципацији. У једном скорашњем интервјуу, аустријски историчар Манфред Раухенштајнер, ће рећи: „У бити, Аустроугарска (А Југославија? – оп. М.Б.) је била сметња свакој националистичкој држави. Међутим, Словенци и Хрвати су другачије од Срба доживљавали Аустроугарску. Чак и у Босни и Херцеговини су, мање-више, прихватили Аустроугарску. Многи који гледају из 2014. кажу да је аустроугарски вишенационални оквир (А југословенски? – оп. М.Б.) могао да преживи.“⁴² Раухенштајнер се не осврће на положај и хтења муслимана.

41 Annika Mombauer, *Helmut Moltke and the Origins of the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 198–199; М. Бјелајац, *нав. дело*, стр. 176.

42 „Фердинанд није желео рат против Србије“, интервју са М. Раухенштајнером, *НИН*, 26.06.2014, стр. 56–59.

Кристофер Кларк пише да док се све још није знало, а Југославија била победник, постојала је интуитивна симпатија за јужнословенски национализам, а мало осећаја за мултинационални комонвелт Аустроугарске. Он истиче да „је поступање хабзбуршке администрације у новим провинцијама било примерено циљу да се демонстрира хуманост и ефикасност хабзбуршке управе“ и закључује да су „до 1914. Босна и Херцеговина биле развијене до нивоа упоредивог са остатком двојне монархије.“⁴³

Да ли је баш тако? Историчарка Марија Тодорова га управо у овом сегменту највише критикује.⁴⁴ Критику на посредан начин представља и раније дело историчара Робина Окиа који много прецизније одређује оновремену империјалну „културну мисију“ (или „mission civilisatrice“) са претпоставком западне супериорности и локалне одговоре на њу. Однос окупатора и окупираних, према његовом мишљењу, најбоље је разумети у ондашњем контексту империјализма. Окупација је, наводи Оки, од почетка била смишљена да буде трајна па су и културни пројекти били томе подређени што је довело до отпора.⁴⁵

Историчар Кристофер Кларк се такође сврстао уз онај тренд, обновљен 1990-их, који зачетак малигног великосрпског пројекта види у појави *Начертанија*. Кларк прећуткује, или не зна да је Србија већ крајем августа 1914. године изашла пред савезнике са југословенским програмом као ратним циљем и да га је у договору са представницима Југословена на заседању Скупштине 7. децембра исте године озваничила и борила се за њега. За Кларка, Гарашаниново *Начертаније* остаје „blueprint“ за српске државнике све до 1918. године.⁴⁶

Овај историчар инсистира на постојању „the mental maps“ српског национализма не само код „informed elite“ већ и код Срба у Србији. Суштина тога је разумевање да Срби нису само у границама Краљевине Србије (1908) већ и около, по-

43 С. Clark, *нав. дело*, стр. 73–75.

44 М. Бјелајац, *нав. дело*, стр. 207–208.

45 Robin Okey, *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia, 1878-1914*, Oxford University Press, Oxford and New York, 2007, p.VIII.

46 С. Clark, *нав. дело*, стр. 22.

себно у Босни и Херцеговини. Употребљава реченицу Милована Миловановића „са српске тачке, нема разлике између државних интереса Србије и интереса других Срба.“⁴⁷ Кларк не пропитује нити даје информацију о жељама Срба и других Словена ван Србије, али зато инсинуира карактер деловања Народне одбране према Босни и упоређује га са акцијама према Македонији.⁴⁸

Mile Bjelajac

IMAGE OF SERBIA REFLECTED IN THE NEW REVISION

Resume

The year 2014 was largely marked by reassessment of the origins of WW I. Fare from been able to determine which approach prevailed in scholar community one can observe two main views. On one hand there are many that still insist on Fritz Fischer's 'dogma', while on the other hand we can notice certain number of historians who tended to claim that Fischer's 'dogma' is dead. New revisionism seeks to put Balkan in the focus very much in line with once Austro-Hungarian or German war propaganda and to redefine role of Serbia and Russia. There is an obvious tendency of discarding Serbian historiography on this issue as well. Basically, this attempt does not offer any new evidences or sources. There is also tendency of hiding away any part of scholar legacy that challenge new (actually old) revisionist thesis. Behind the slogan that all parts involved shared equal portion of war guilt, stands intention of putting finger on militant Serbian nationalism run from Belgrade, and Russia who endorsed its cause at any price. We unfold and discard, for the occasion, several weak points of such revisionist approach, like: 1) Denial of wide spread South Slave national movements against oppressors long before 1903 as well as onwards; 2) Lt Colonel

47 Исто, стр. 34–37.

48 Исто, стр. 35

Apis, Military Intelligence and secret society Black Hand were principal organizers of the plot and Young Bosnians were simply offshoot of Black Hand; 3) Serbian Government knew about the plot but did nothing to prevent it; 4) The Austrian ultimatum was acceptable one but Serbia, backed by Russia in the last moment, rejected it; 5) Austria-Hungary was fare better option for all of its peoples and nations, tolerant and prosper Empire in contrast to chauvinistic national movements and nation states projects.

Key words: *Serbia 1914, Ultimatum, Christopher Clark, Revisionism, Dragutin Dimitrijević Apis, Serbian historiography*

ЛИТЕРАТУРА

British Documentson Origines of World War, 1898-1914, Vol. XI, June 28th – August 4th, 1914, Items 1-299.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1914 (приредили В. Дедијер и Ж. Анић), САНУ, Београд, 1980, Књ. VII-2.

Тајна превратна организација. Извештај са претреса у Војном суду за официре у Солуну, по белешкама вођеним на самом претресу, Штампарија „Велика Србија“, Солун, 1918.

Антић, Антоније, *Белешке*, (приредили Б. Димитријевић и Ј. Илић), Народни музеј, Зајечар, 2010.

Becker, Jean-Jacques, *L'année 14*, Armand Colin, Paris, 2013.

Бјелајац, Миле, „Novi (stari) zapleti oko uzroka Prvog svetskog rata pred obeležavanje 100. godišnjice“, *Tokovi istorije* 1/2013, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2013.

Бјелајац, Миле, *1914-2014: Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар Одбрана, Београд, 2014.

Блед, Жан Пол, *Франц Јозеф*, СЛЮ, Глас српски, Београд, 1998.

Würthle Friedrich, *Die Spur führt nach Belgrad: Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914*, Molden, Vienna, 1975.

- Gulić, Milan, "Reflections of the Balkan Wars in Dalmatia", у: *The Balkan Wars 1912–1913 New Views and Interpretations*, (S. Rudić, M. Milkić, eds.), Beograd, 2013.
- Dedijer, Vladimir, *Sarajevo 1914*, Prosveta, Beograd, 1966.
- Despot, Igor, *Balkanski ratovi 1912-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Plejada, Zagreb, 2013.
- Djokić, Dejan, „Serbia, Sarajevo and the Start of Conflict“, у: Alan Sharp (ed.), *28 June. Sarajevo 1914 – Versailles 1919: The War and Peace that Made the Modern World*, Haus Publishing, London, 2014.
- Ekmečić Milorad, "Impact of the Balkan Wars on Society in Bosnia and Herzegovina", у: *East European Society and the Balkan Wars* (B. Király, D. Djordjevic, eds.), New York, 1987.
- Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије*, књ. I-II, Просвета, Београд, 1989.
- Живановић, Милан Ж., *Пуковник Апис. Солунски процес хиљаду деветсто седамнаесте*, Милан Живановић, Београд, 1955.
- М. Ј., Мобилизације Србије и Црне Горе у Прошлом рату, *Ратник*, св. VIII, 1936.
- Јанковић, Велизар, „Питање ратне одговорности. Једна тенденциозна кампања“, *Политика*, Београд, 9. јули 1931.
- Janz, Oliver, *Der Grosse Krieg*, Verlag GmbH, Frankfurt, 2013
- Jelavich, Barbara, "What the Habsburg Government Knew about the Black Hand, Documents", *Austrian History Yearbook*, Volume XXII, Center for Austrian Studies, University of Minnesota, Minneapolis, 1991.
- Јовановић, Јован М., Одговорност за светски рат. Сарајевски атентат, *Српски књижевни гласник*, 16. септембар 1925, књ. XVI, бр. 2.
- Јовановић, Јован М., Пред сарајевски атентат, *Српски књижевни гласник*, 1. август 1926, књ. XIX, бр. 1.
- Јовановић, Јован М., Сарајевски атентат и планови Фрање Фердинанда, *Српски књижевни гласник*, 1. јули 1924, књ. XII, бр. 5.
- Kaplan, Robert, *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, Picador, New York, 1993.
- Љушић, Радош, *Принцип Гаврило (1895–1918). Оглед о националном хероју*, Новости, Београд 2014.

- Mackenzie, David, *Apis: The Congenial Conspirator. The Life of Dragutin T. Dimitrijević*, Colorado University Press, Denver, 1989.
- McMeekin, Sean, *July, 1914. Countdown to War*, Basic Books, New York, 2013.
- McMeekin, Sean, *The Russian Origins of the First World War*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge-London, 2011.
- Münkler, Herfried, *Der Grosse Krieg. Die Welt 1914–1918*, Rowohlt, Berlin, 2013.
- Mitrović, Andrej, *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918*, Nolit, Beograd, 1981.
- Митровић, Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984.
- Mombauer, Annika, *Helmut Moltke and the Origins of the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Mombauer, Annika, „The debate on the origins of World War One“ (www.bl.uk/world-war-one/themes/historicaldebates)
- Mombauer, Annika, *The Origins of the First World War, Controversies and Consensus*, Longman, London, 2002.
- Okey, Robin, *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia, 1878–1914*, Oxford University Press, Oxford and New York, 2007
- Перишић, Мирослав, *Сарајевски атентат. Повратак документима*, Андрићев институт, Вишеград, 2014.
- Röhl, John C.G., „Germany“, у: Keith Wilson (ed.), *Decisions for War, 1914*, St. Martin's Press, New York, 1995.
- Röhl, John C. G., „Goodbye to all that (again)? The Fischer thesis, the new revisionism and meaning of the First World War“, *International Affairs* 91: 1(2015), The Royal Institute of International Affairs, Oxford, 2015.
- Sundhaussen, Holm, „Sarajevski atentat, Srbija i duh 1914“ *Peščanik.net* 25/11/2014.
- Tunstall Graydon A. Jr, *Planning for War Against Russia and Serbia. Austro-Hungarian and German Military Strategies, 1871-1914*, Columbia University Press, New York, 1993.
- Фишер, Фриц, *Посезање за светском моћи. Политика ратних циљева царске Немачке 1914-1918*, Филип Вишњић, Београд, 2014.

Hastings, Max, *Catastrophe. Europe Goes to War 1914*, William Collins, London, 2013.

Horvat, Josip, *Pobuna omladine 1911–1914*, (priređio Branko Matan), SKD Prosvjeta, Gordogan, Zagreb, 2006.

Cornwall, Mark, „Serbia“, у: K. Wilson (ed.) *Decision for War 1914*, St. Martin's Press, New York, 1995.

Clark, Christopher, *The Sleepwalkers, How Europe Went to War in 1914*, Penguin Books, London, 2012.